

ДРУГИ СВЕТСКИ РАТ И УНУТРАШЊЕ ПРЕУРЕЂЕЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

1. О историјским оквирима настајања и несћајања Државе Југославије

Југославија је суделовала у Другом светском рату на страни антифашистичке коалиције пруживши снажан допринос сламању и упечатљивом поразу нацифашистичких држава. Али, током тог глобалног судара доживела је мноштво дубоких унутрашњих драма и раскола, тешких искушења свог опстајања, који су до крајности заострили питање њеног унутрашњег уређења односно преуређења. Свим следбеницима уверења о целисходности југословенства наметали су потребу да неодложно одговоре каква Југославија ваља да буде а да би могла да одоли извесним хроничним и претпостављеним – унутрашњим и спољним изазовима.

Тим поводом, неће бити на одмет поновни увид у извесне оквирне и посебне, меродавне чињенице. У априлу 1941. нацифашистичке државе нападе су и раскомадале Југославију. Цео њихов освајачки нартај ужасно је зажарио национално питање на југословенском простору. Био је крцат геноцидним поступцима против Срба и срачунат на изазивање дефинитивног разлаза југословенских народа. Представљао је спој неугасле антиверсајске ревизионистичке политике и доктрине и стратегије нацизма и фашизма. Идеолошки и војнополитички, служио је поништењу буржоаских демократија, међу њима и Југославије, совјетског уређења и изградњи новог светског поретка, према нацифашистичким мерилима.

Са свим тим сврхама и „понудама“, појачао је мобилизацију свих унутрашњих оспоравалаца било какве Југославије. Понајвише усташа – најзагриженијих носилаца хрватског национализма – али и следбеника других шовинизама на југословенском простору. Сви они су разглашавали своје сепаратистичке политике, упрегнуте у окупаторске системе и успаљено антијугословенство. И уништавали приврженике слободе, антифашистичке борбе и разноврсних модела југословенске сарадње.

У тим суморним околностима, наступиле су и две замашне пројугословенске струје: Народноослободилачки покрет (НОП), на челу са КПЈ и Равногорски покрет – готово искључиво српска грађанска политичка формација. Оне су биле устале против касапљења и оспоравања југословенске целине, али су без одлагања обелоданиле и своје капиталне разлике у поимању суштине и будућности југословенства. НОП је проносио идеју о неопходности стварања темељно преуређене Југославије, са, наводно, целовито

решеним националним питањем, укидањем превласти великосрпске буржоазије и шовинистичких политика других југословенских народа, увођењем средстава за постизање националне равноправности – у облику федерализма – те политичким уређењем наклоњеним борби за утемељење друштвене правичности.¹ Равногорски покрет је изражавао намеру да земљу врати њеној предратној владавинској суштини, уз уградњу посебних установа за појачану одбрану опстанка српског народа. Оглашавао је да је примио к знању наук, настао током и после априлског рата 1941, када су Срби у Хрватској и Босни и Херцеговини – програмски само зато што су то – издашно били полагани на усташки геноцидни жртвеник.²

У јеку антифашистичког рата те струје су биле кренуле у узајамне, судбоносне сударе. Они су били згуснути и неповлачиви изрази надметања између револуционарног и грађанског легалистичко-реформистичког приступа југословенској збиљи. И већ од позне јесени 1941, довели су до крволиптајућих раскорака у тим крилима југословенства а антифашистичкој борби придодали и тегове грађанског рата. При свему томе, Југославија је носила и очувала своју антифашистичку легитимацију. Уједно и поступно, доживљавала је и пораст револуционарних снага те уз њихову превагу у послератни свет ушла са новим политичким и државним обележјима.

Са оовремене осматрачнице, развојније се препознају поједине особености и односи делова и целине тог истог догађања. Могуће је да се о његовом прологу, току и исходу разложније и уравнотеженије мисли. То се пуномерно односи на тегобе и напоре Југославије да се у оновременим светским превирањима умешно постави и одржи и на улогу антифашистичке коалиције у кретањима и колизијама југословенских антифашистичких покрета.

Отуда, није сувишно подсећање да је победничка коалиција била необично склопљена те да се и то знатно одражавало на пулсирање битке за Југославију. Коалиционо вођство представљало је збир тројаких, тешко ускладивих субјеката. Сачињавали су га: Велика Британија, капиталистичка сила са знацима колабирајуће империјалне моћи, СССР – једина држава социјализма – окружен масивним неповерењем својих антифашистичких партнера и САД, намерне да се упусте у довршавање сопствене неоимперијалистичке битке за превласт у свету. Свака од тих држава имала је и грчевито штитила свој интересни атар. Само велика невоља – нацифашизам – довела их је до сусретања и удруживања. Оно је – бар уколико је реч о јавној страни тог епохалног подухвата – политички припремано Атлантском повељом (1941) и дограђивано познијим

¹ О сазревању тих идеја у КПЈ пред рат (1935–40) и зачецима стварања југословенске федерације у ослободилачком рату у збирци докумената: Б. Петрановић и М. Зечевић, *Југословенски федерализам. Идеје и стварносћ*, I, Београд, 1987, 598–616, 631–645, 717–768.

² Извори о томе од пројекта Ст. Мољевића (30. VI 1941) до одлука равногорског Светосавског конгреса (I, 1944), *истио*, 675–693, 817–821.

савезничким декларацијама. Високо место у њима дато је прокламовању права народа на слободу, избору унутрашњег уређења и демократском развоју. Ти и такви искази вођства антифашистичке коалиције допирали су и до југословенских антифашистичких струја. А оне су, чак и пре свих гласовитих савезничких саопштења – већ у лето 1941 – с позивима на своје програмске постулате, започињале ударе на фашистичке освајаче. Оба та покрета су пратила и анализирала политику врха Антифашистичке коалиције и узајамне односе његових протагониста. СССР је, уза све тактичке осцилације, у НОП-у гледао свога фаворита а англоамеричка политика, догод је могла, фаворизовала је Равногорски покрет. КПЈ – предводник НОП-а и његових партизанских формација – упињала се да у врху антифашистичке коалиције изнађе потпору за своју стратегију једновременог извођења антифашистичке борбе и градње нове Југославије. У суштини, понајвише се поуздавала у СССР, за чија је стратешка зрачења имала осетљиве сензоре. Равногорски покрет – са својим политичким телима и војночетничким јединицама – готово до средине 1944. налазио се под менторством југословенске краљевске избегличке владе, усмераване импулсима британске и америчке политике.

Ови покрети наилазили су на променљиве третмане господара антифашистичке коалиције. Од 1941. до 1943, НОП је углавном био препуштен самом себи и ратном самоснабдевању путем пленидбе непријатељских арсенала услед немогућности СССР-а да га током првих ратних година изричито и довољно снажно политички заступа и материјално опскрбљује и одбијања Велике Британије и САД да га војно подрже. То је појачавало његов офанзивни дух, из прве означен и одржаван као императив његове војне и политичке доктрине. Његова офанзивност нагонила га је и да све самосталније војно и политички расуђује. Она је уједно демонстрирала важност партизанске борбе за одробљавање свих југословенских народа и обављање савезничких операција на европском југоистоку. Равногорски покрет – уверен да своју главнину ваља да сачува за прекретне дане – махом је био дефанзиван и надасве антикомунистички. Превећ се повиновао англоамеричким дијагнозама и препорукама које су му, понекад изричито, налагале повремену дефанзиву према окупаторима, уз једновремене ударе на партизанске – како се истицало – комунистичке снаге. То је компромитовало равногорски ход по ратишту, а НОП-у олакшавало да га, у једновременој борби за смену власти, означава као прворазредну сметњу и издају ослободилачке борбе српског и других југословенских народа.

Све у свему, ови покрети су се донекле користили супротностима у вођству антифашистичке коалиције, али су се готово непрестано суочавали и са опорим прагматизмима у његовим редовима.³ Оновремени

³ О стратешким осцилацијама и сукобима интереса водећих сила антифашистичке коалиције поводом Југославије вид.: Вл. Дедијер, *Интересне сфере*, Београд, 1980, 209–403.

проницљиви читаоци његових концепција и праксе у њима су запажали и разлике између примамљиве демократске лексике о праву народа на избор сопствених уређења и хладне рачунице. Наступањем одлучујућих бојева, диригенти глобалне антифашистичке политике све су подредили аксиому према коме сваки савезник вреди онолико колико војно доприноси заједничкој ствари. Сходно томе, британска политика је – силом прилика – започела ревизију вредновања југословенских савезника. Све њене финесе слила је у своју политику компромиса насталу 1943. С намером да НОП идеолошки омекша, умереније грађанске снаге – дуго навођене да делају према британским проценама – активира, издејствује њихову сарадњу, без капиталних губитака у крилу југословенске грађанске политике, а СССР онемогући да доминира у тој осетљивој зони.⁴ У то одсудно време (1943–1945), НОП се коначно наметнуо пажњи британских стратега својим ратним доприносима и гипким политичким маневрисањима.⁵ Стога је прошао кроз филтере савезничке политике. И поред преосталих англоамеричких резерви према његовом идеолошком лику и политичком потенцијалу, успео је да освоји положај одлучујућег југословенског државотворног чиниоца.

Други светски рат дуже је трајао од истинског послератног спокоја. Убрзо по постизању победе, распукла се антифашистичка коалиција. Није била у стању да досегнутом напредном чину придода складне послератне продужетке. Свет је постао биполаран. САД на једној а СССР на другој страни, образовали су супротстављене војнополитичке савезе. САД су прве кренуле у градњу своје блоковске машинерије (НАТО, основан 1949). СССР се заложио да око себе изгради што је могуће дебљи заштитни омотач (Варшавски пакт, основан 1955), оличен у савезу држава социјалистичког блока. Нова Југославија била је ван тих групација. Од удара СССР-а на њену стратегију и политику (1948/49), њени партијскодржавни челници били су прегли да је преуреде: на унутрашњем политичком и друштвеном плану ослободе искључивости совјетског типа, а на спољнополитичком трасирају независни пут.

Глобални ватрени рат био је замењен глобалним хладним ратом, трајућим више од четири деценије. Намеће се мисао да тај хладни рат није био чиста новина. Имао је свој особени заматак у предратном добу. Зачеле су га западноевропске државе. Својим политичким и војним савезима, настајалим после Версајског мира (1919), оне су издашно неговале и антисовјетске стратешке приступе. Из унутрашњих класних и политичких разлога, битно им је сметало што СССР уопште постоји.⁶ А овај је, борећи се за опстанак, непосредно и посредством Коминтерне, превасходно радним слојевима света и њиховој левици, емитовао своје

⁴ Б. Петрановић и М. Зечевић, *Југославија 1918/1988*, Београд, 1988, 616–624.

⁵ *Исто*.

⁶ Вл. Дедијер, *Интересне сфере*, Београд, 1980, 147–170.

идеолошке и политичке поруке, заједно са илузијама да је друштво новог типа такорећи на дохвату руке. Појава фашизма и нацизма преиначила је и развила оновремени антисовјетски репертоар. У том смислу, Други светски рат се испољио и као особена и необично сложена деоница антисовјетске борбе. Као наставак тих пређашњих али преобликованих процеса, са новоизнуђеним размештајима друштвених и државних снага, нацифашизам их је изводио драстично а капиталистичке државе у врху антифашистичке коалиције перфидно. Хладни рат је представљао својеврсни наставак те борбе и тотални судар између капитализма и социјализма. У њему се исцрпла совјетска економија; недовољно продуктивна, неподобна за намирање вишестраних обавеза у области друштвене репродукције и свога блока. У њему је пала и совјетска политика, принуђена да без даха улети у преједноставно замишљени одбрамбени реформизам и недовољно проучене спољнополитичке компромисе. Крајем 80-их распали су се СССР и његов блок. Ишчезла је једна епоха а САД, са групом пратећих земаља и много непознаница, ушле су у градњу светског поретка, према својим хегемонистичким нормама. Таква завршница споља је погоршала положај друге Југославије. Битно је појачала унутрашње, главне узроке, њене пропасти.

2. О унутрашњем преуређењу Југославије

Већ за трајања ослободилачког рата КПЈ је развила знатну мотивацију за револуционарне борбе и промене у југословенском телу. Пружала је почетне доказе да је после неуспеха Краљевине Југославије у националној и социјалној области обрт неминован и дохватљив. Она и њен НОП су знатно пре наступања преломног решења антиципирали главне црте изгледа и суштине нове Југославије. Том врстом очигледности створили су критичну масу за успон политике националне равноправности, друштвено и политичко-државно преформулисање и нову пловидбу југословенског државног брода.

Друга Југославија постојала је нешто мање од пола века. Знатно дуже од прве али су је, ипак, разнеле бројне центрифугалне силе, суштствено оличене у национал-шовинизмима – са сецесионистичким намерама и остварењима. Отуда и питање над питањима: шта је то што упркос вишедеценијским деловањима КПЈ/СКЈ и званичне југословенске политике у области националној и друштвеној – ту државу није имунизовало од слома и пропатних паклених разилажења? Изгледа да оно оправдава хронолошку инверзију и њом одређен редослед расправљања: почев од националне и друштвено-економске стварности друге Југославије, потом залажење у прворазредне политичке програме ослободилачког рата, у коме је она створена, те допирање до лица и наличја југословенског државног уједињења (1918), све до закључних запажања о изведеним сецесијама

као драстичном кажњавању свих протеклих грађанских и социјалистичких – ујединитељских струја.

Друга Југославија утемељивана је и развијана уз употребу социјалистичких путоказа. Првих година (до око 1950), били су то у суштини совјетски путокази са знатним примесима њеног оригиналног искуства, а од педесетих претежно домаћи, са далекосежном намером да се у њој оствари нови социјалистички програм. Тај програм био је намењен, наводно, пуном ослобођењу стваралачких друштвених и националних потенцијала те у том циљу и поступном одумирању класичних функција државе.

Нова Југославија понела је епитет „авнојска“. Он указује на конституисање шесточлане федерације југословенских народа на II заседању АВНОЈ-а (1943) уз блаже или, као у случају БиХ, наглашеније означавање особености неких од њих.⁷ Та федерација озаконена је као државни омотач заједнице суверених и равноправних југословенских народа а њени највиши органи представили су се као чувари народних суверенитета, права националних мањина и државне целине. У свим њеним јединицама кодификована су и санкционисана у суштини истоврсна начела о националној равноправности. Тако је КПЈ, креатор нове националне и државне политике, саопштила да југословенску заједницу коначно ослобађа море националног питања.

У ствари, авнојским одлукама и установама биле су материјализоване само крупне линије те револуционарно-државне архитектуре. Њима није било, а ни могло бити, поништено целокупно грађанско национално-политичко наслеђе. Остали су и деловали његови живи идејни и страначки издаци. Неки од њих – појединци или поједине демократске групе – прихватили су делимичне и пролазне компромисе са владајућом политиком. Они, пак, који нису одустајали од националистичке искључивости прелазили су у подземље те из њега крњили новонастајућу авнојевску логику. Поновила се староставна истина да и југословенско државно здање није могло да ниче и траје само према програмираним условима. Његови врхунски градитељи били су свесни чињенице да се у њему сусрећу и сударају елементи старог и новог. Ни својим политичким програмом ни државним институционализмом нису били у стању да наслеђене сметње начисто одагнају. Није за превиђање да је и КПЈ била насељена делом тих противречних потенцијала. Чак и када је постајала монополска политичка сила, она је на свој начин одражавала те опште супротности. Али, готово две послератне деценије у њој је вођена борба за њихово савлађивање и успостављање тзв. чисте развојне путање.

У таквим околностима, кренуло се у дораде авнојске федеративне геометрије. Почев од 1944/45. отклањане су извесне национално-политичке и територијално-политичке недоумице. Дотад једноставна слика

⁷ О смислу обликовања БиХ као равноправне федералне јединице вид.: Б. Петровић и М. Зечевић, *Југословенски федерализам*, I, 801–802.

федералних јединица добила је делимично преиначења. Највећа су захватила Србију. У њу су ушле покрајина Војводина и Косовско-метохијска област, са аутономним статусима и део Санџака, расподељеног између ње и Црне Горе.⁸ Отклоњене су идеје да Војводина буде федерална јединица, али је током тражења могуће алтернативе примећено да ће изведено решење представљати победу великосрпске идеје.⁹ Са косметском аутономијом, уз већ приметно осакаћивање устаничких српско-црногорских чинилаца на тој територији и таласе шиптарске националистичке побуне у зиму 1944–45, објективно је створена подлога за даљи необуздани раст шиптарског национализма.¹⁰ Са таквим оптерећењима и стварним и могућим опасностима, Србија је постала и једина остала сложена федерална јединица, са приметним и временом све јачим, такорећи турским шиптарским ударима, који су неизмерно трошили политичку и економску енергију њеног средишњег, матичног дела. Партијски врх Хрватске опоменут је да се мане сепаратистичке политике.¹¹ У тој федералној јединици угашени су захтеви да се конституише далматинска аутономија (подизани и за трајања Уставотворне скупштине 1945/46).¹² Уклоњени су и трагови запажања, настали у кругу хрватског југоунитаризма, да би српски елемент у Хрватској, тешко осакаћен усташким злоделима, требало да се и територијално-политички искаже. Она су потицала из увиђања да је усташки геноцид над Србима наметнуо потребу да та заједница и посебно буде штитењена и самозаштитањена.¹³ Уместо тога изграђен је и уставно санкционисан аксиом да је Хрватска држава хрватског и српског народа, који у њој и Југославији испољавају и подједнако штите своје особености и равноправност. Двадесетак година, он је унеколико амортизовао хрватско-српске неспоразуме. Деловао је као лек за умирење српских сумњи у карактер федералне Хрватске и хрватских сумњи према природи федеративне Југославије.¹⁴ Посредством свих тих уравнотежавања и редукција, Хрватска је сачувала своју територијално-политичку једноставност. Већ у тим раним фазама државног устројавања, представници федералне Словеније тражили су програм што веће либералности према федералним јединицама. Ту своју тражњу касније су надопуњавали еко-

⁸ Документи и коментари код Б. Петрановић и М. Зечевић, *Југословенски федерализам*, II, 150–166; Драгослав Јанковић и М. Мирковић, *Државноправна историја Југославије*, Београд, 1984, 481–485.

⁹ Према: Б. Петрановић и М. Зечевић, *Југословенски федерализам*, II, 164.

¹⁰ *Истио*, 149–151.

¹¹ Вид.: *Извори за историју СКЈ. Документи централних органа КПЈ, НОР и револуција*, књ. 19. Приредио М. Целебичић, Београд, 1986, 425, 511.

¹² О „далматинском питању“ у: Б. Петрановић и М. Зечевић, *Југословенски федерализам*, II, 108.

¹³ Према: Љ. Бобан, *Хрватска у архивима изјављених владе 1941–1943*, Загреб, 1985, 296–300, 310–313.

¹⁴ Према распису штаба КНОЈ-а свим политкомесарима КНОЈ-а из 1945; Б. Петрановић и М. Зечевић, *Југословенски федерализам*, II, 175–176.

номским, политичким и културно-политичким одредницама. Неке од њих потицале су из предратних времена. Премда су наглашавале општејугословенски интерес, суштински су одражавале велику заокупљеност словенаштва да бдије над самим собом.¹⁵ Све у свему, архитекти нове Југославије сматрали су да помоћу државно-политичке новелиране, сложене Србије постижу услове за успостављање нове равнотеже у југословенству. Тражили су узајамно поверење свих а Србију са њеним аутономијама, дефинисаним после II заседања АВНОЈ-а, употребили као један од доказа да су извесне – дуго укорениване – резерве према српству постале излишне. Уставотворна скупштина нове Југославије (1945/1946), под притиском великих победничких сила, објединила је делегате негдашњег АВНОЈ-а и изванредни број припадника грађанске политике, некомпромитованих сарадњом са окупаторима. Она је 29. новембра 1945. прогласила Републику, а 31. јануара 1946. донела Устав ФНРЈ. Током њеног рада, малобројна грађанска опозиција покушала је да отвори темељна питања државног устројства. У томе није успела, заустављена поруком већине да се у тековине Народноослободилачке борбе не сме дирати. Тиме јој је казано да њено залагање за поштовање суверенитета Уставотворне скупштине у досегнутим околностима представља анахронизам, наводно зато што су југословенски народи у сопственом ослободилачком рату остварили своје суверенитете, утемељили их у револуционарно озакоњене федералне јединице и повезали у свом федеративном врху. Доскорашњи ратници нису испуштали из руку своје резултате, а опозициони грађански политичари наметали су уставноправне теме као да ослободилачког рата готово није ни било. Тај рат, први су оквалификовали као најдемократскији избор облика и суштине државног уређења, а други као тешку епизоду, после које ваља да уследи демократско зидање, односно дозирање државе.¹⁶ У таквој атмосфери, до 1947. обављено је уставноправно обликовање федералних јединица. Оне су постале народне републике. Све то заједно довело је до гашења исцрпљених остатака грађанске демократије и појаве државе новог типа. Она је добила нову друштвено-економску полуку у виду државне својине над средствима производње. На том темељу успостављени су социјалистички производни односи. Производња се кретала према подробним проценама и налозима државе, посредством планова привредног развоја федерације и република. Подржављењем свих одлучујућих индустријских капацитета, дела аграра и непривредних организација, нова држава је заокружила свој унутрашњи поредак. У његовом саставу било је места не само за органе државне власти већ и за сва витална тела привреде и културе. У том смислу, све је постало држава. Она је постала свемоћна. Прихватила се обавезе да све предвиђа и на свим делатним пољима рационално поступа.

¹⁵ *Истио*, 25–29.

¹⁶ *Истио*, 230–234.

Федерација је од самих почетака била централизована и, начелно говорећи, у КПЈ имала свој идеолошко-политички мозак и прагматичног диригента. Такав систем био је властан да програмира, одлучује, пресуђује и сопствене кораке поправља. За избор појединих поузданих и рационалних решења често му је недостајала спољна и одважна критична мисао. И поред те празнине, на привредном пољу обилно је развијао екстензивни раст и живу индустријализацију. Од 1947–1952. изводио је њену почетну фазу, а од 1953–1964. постигао њен изузетно плодан успон.¹⁷ Екстензивна привредна делатност поговарала је високом порасту жаловине, ниској искоришћености рационалног рада и недовољној оплодњи домаће акумулације.¹⁸ Цену производње – у одсуству истинског тржишта – диктирали су растегливи бирократски прорачуни. Због идеолошких разлога, није било места да се она гради на основу профитних критеријума. У то време – до педесетих година – руководство КПЈ опомињали су и многи особени политички индикатори. Питање српских колониста у Македонији и српских и црногорских на Космету било је несавесно и на њихову штету закључено. Опажено је да у Славонији „слабо стоји по питању братства и јединства“, те да у Хрватској клерикализам разорно делује. Примећено је да у Словенији има антагонизма према војсци и сепаратизма, који већ по дефиницији иде на уштрб целине. Упркос свем интернационализму, на седници ЦК КПЈ (24. децембра 1946) дата је сагласност да се Словенци из Јулијске крајине не колонизирају у Војводини тј. не одливају са словеначког средишног простора. Партијско руководство је, 3. јануара 1947, суочено са чињеницом да је запостављено „питање Срба у Хрватској“. Србија је, према подацима из партијско-државне грађе, дискриминисана већ на почецима индустријализације. Као носилац пољопривредне производње, услед дејства маказа цена између индустријских и пољопривредних производа и због дислокације градње са њена простора у доба блокаде ИБ-а, била је изложена неизмерним губицима.¹⁹ Наравно, многи подаци говоре да је постојао низ објективних тешкоћа у компоновању стратегије економске и политичке равнотеже. Али, целокупна расположива документација указује да су са младим социјалистичким етатизмом отворени и нови економски видови националног питања и преке потребе да се граница између националног и националистичког стално препознаје и национализам угушује.

Критички удар СССР-а и Информбироа (1948/49) на стратегију и политику водећих снага Југославије преиначио је тај почетни развој. Произвео је далекосежне а непланиране последице. Уместо да, како се очекивало, југословенски партијско-државни врх беспоговорно натера на

¹⁷ Д. Ђнатовић, *Улога иностранних средстава у привредном развоју Југославије*, Београд, 1985, 50–52.

¹⁸ Примећује се да је оскудна домаћа акумулација била далеко од довољне да покрије велику инвестициону потрошњу те да су инострана средства – у фази почетне индустријализације одиграла релативно највећу улогу у финансирању привредног развоја. *Истио*, 51.

¹⁹ Према Б. Петрановић и М. Зечевић, *Југословенски федерализам*, II, 295–317.

поштовање совјетских социјалистичких канона, он је критиковане увео у преиспитивање својих идеолошких, теоријских и политичких упоришта. Премда недовољно припремљени за подробну анализу опште теорије и праксе социјализма, они су доспели до основног сазнања да државно-бирокупатски социјализам силно спутава сопствене економске, политичке и културне потенцијале. Нарочиту пажњу су усредсређивали на сопствену земљу. У њој су непосредно испитивали супротности „прелазног периода“ и подобност своје политике и државе да оне буду целисходно савладаване. То су чинили у условима постојања једнопартијске (КПЈ) државе и уз огроман ризик да у суштини само својим знањем и уверењем те уз огромне и никад до краја савладане тешкоће изласка из догматске чауре, изнађу алтернативу тврдокорном бироккупатском социјализму. Определили су се за социјалистичко самоуправљање. Кренули су од увођења система радничког управљања привредом. Нормативни темељ су му дали у облику Закона о радничком управљању привредом из 1950. Године 1952. преименовали су и КПЈ у СКЈ те и новоусвојеним принципима комунистичког организовања и грађења политичког мишљења дали потпору испољавању новог социјализма.

Социјалистичком самоуправљању одређени су вишезначни и комплементарни циљеви. Његов кодекс налагао је ослобађање рада, конституисање друштвене својине, дебироккупатизацију привреде, увођење доходовног принципа као социјалистичке алтернативе профитном критеријуму капиталистичког тржишта те, у целини гледано, постизање самоуправне интеграције Југославије. Он је казивао да се жели друштвено-економски и политички систем који ослобађа производне снаге и онемогуђује повратак капитализма и стаљинистичког модела.²⁰ Ка томе су биле усмерене читаве серије законодавних аката. Нормативизам је растао, бивао допуњаван и ревидиран. Стварао је илузију да се влада објективним законитостима. Није, међутим, успевао да савлада суштинске инсуфицијенције социјалистичког уређења.

Социјалистичко самоуправљање је заносило својом теоријском маштовитошћу, а све више опомињало својом материјалном импотенцијом. Није могло да преброди кризу продуктивности и да израсте у силу која збиља производи критичну масу вредности за проширену репродукцију. Многи самоуправљачи препуштали су се паразитизму. У условима негативне селекције и без правог тржишног вредновања, било им је могуће да извитоперавају гесла о слободи рада и социјализму са „људским ликом“. Стварне размере тих празнина замагљиване су тзв. спољном акумулацијом, испуњењем обимним западним капиталом.²¹ Она је забашури-

²⁰ Б. Петрановић, *Модернизација у условима национално несјабилној друштва*. „Зборник: Србија у модернизацијским процесима XX века“, Београд, 1994, 25.

²¹ О улагањима иностраних средстава од економске блокаде Југославије после резолуције Информбироа 1948. особито до 1964. код: Д. Гњатовић, *Улога иностраних средстава...*, 52–53.

вала ниску акумулативност унутрашњих капацитета. Њени пласмани су и особено политички функционализовани. Компензовали су економску немоћ самоуправног социјализма, улепшавали његову економску слику. Стратешка намера страних емисионих центара била је да и на тај начин појачавају антагонизме у ниско продуктивном совјетском блоку.

И при таквим „подупирањима“ у Југославији су се „разигравали“ национализми, а са њима и захтеви за реформисање система. Њихов збир је вукао ка уклањању централизоване федерације и стварању републичких економија. Отпори таквом кретању квалификовани су као бирократски централизам са инспирацијама великосрпског национализма.²² То је било праћено плимом шиптарског, хрватског, словеначког, македонског и муслиманског национализма и политичким и државноправним уступцима њиховим јуришницима у СКЈ и ван њега. У технологији оновремене партијске политике, с догматском занесеношћу откривани су – често измишљени или ретуширани – насртаји српских чинилаца. То је деловало као *deus ex machina* и остале тобоже уверавало да још има основа да се држе заједнице способне за реформе. Али, последице су биле речите. Оживотворени су полицентрични етатизми. Уставом од 1963, Космет је постао покрајина. Тим истим уставом, који је називан „Повељом самоуправљања“, ојачана је партијска држава и била позвана да и даље регулише правце економског развоја.²³ Слаба економија стварала је јаке национализме и републичке нациократије. Кад је дотле дошло, било је извесније да је СКЈ исцрпео свој реформистички арсенал и закорачио у зону пораза. Једнопартизам, чак и са многим својим унутрашњим децентрализацијама, није био у стању да надокнађује одсуство плурализма. А без овог другог, постајало је немогуће изворно разазнавање могућих излаза из тог зачараног круга и незамаскирано утврђивање односа друштвених снага. Социјалистички савез био је неинвентивни интерпретатор званичних партијских гледишта и вештачка замена за истински плурализам мишљења. Хрватски маспок (крајем 60-их и почетком 70-их година) испољио је тежњу да иде на конфедерализацију или разбијање Југославије и проширење Хрватске на Срем, Бачку, Боку которску и БиХ са Санцаком као посебном јединицом.²⁴ Оно прво замишљено је као проба и припрема за остварење другог. Посредством СКС, у Србији се покушало са либерализацијом у оквиру владајуће економије и политике. У њој је развијан па са врха СКЈ пресечен труд да се подигне „модерна Србија“ и та република, односно српски народ ослободи историјски оптерећујуће а политички инкриминисане етикете да је старање о Југославији прва тачка њене, односно његове политичке

²² Према опаскама у предговору другог издања дела Е. Кардеља, *Развој словеначког националног мишљења*.

²³ Према нап. 1 у: Б. Петрановић и М. Зечевић, *Југословенски федерализам*, II, 393–394.

²⁴ И. Перић, *Сувремени хрватски национализам. Извори и изрази*, Загреб, 1976, 202–207.

линије.²⁵ Шиптарска побуна из 1968. допунила је дотадашње смотре великоалбанског национализма. Њој су својеврсно и разнооблично секундирали националистички делови словеначких комуниста и некомуниста, војвођански аутономаши различитих боја, македонски црвени и грађански националисти, муслимански верско-национални ексклузивисти и црногорски зеленаши.

Устав из 1974. озваничио је пут у коначни распад Југославије. Његовим нормама покрајине су добиле уставе и готово пуне државне атрибуте. Матични део Србије постао је безимен и уставно оглашен некомплетним за упуштање у битне покрајинске послове. Покрајине су постале власне да суделују у вршењу републичких функција. Србија је, беспримерно у историји уставног права, федерализована и уведена у предворје чистог конфедерализма. Таквом Србијом до краја је асиметризована федерација; апсолутизацијом права вета она је приближена конфедеративном типу. Шиптарска побуна из 1981, нарочито у Хрватској и Словенији, развила је антисрпски интервенционизам. Десет година од доношења Устава из 1974. у ЦК СК Србије изговорене су поражавајуће али тачне чињенице: да разривање привреде расте, да удружени самоуправни рад не постиже виталност, да сваки интеграциони прилаз добија етикету српског унитаризма, да цело унутрашње уређење гута неизмерна ентропија.²⁶ Претежни делови србијанских друштвених и политичких снага захтевали су заустављање опасних политичких процеса и укидање штетних норми о уставоправном уређењу Србије. Иницијативама у СКС-у и државним органима од 1987. до 1991, у тој републици су изведене крупне политичке и уставноправне промене са намером да се уклоне сметње у деловању Србије као државе и чланице федерације. Томе су се одупрле разгоропађене нациократије у Словенији и Хрватској, зреле за спровођење политике отцепљења. Пошто су се снабделе тзв. авнојским државностима – које је врх КПЈ/СКЈ приказивао само као меке, готово чедне, ознаке земаљских индивидуалности, и привредним капацитетима подигнутим заједничким југословенским благом – закључиле су да им је даљи опстанак југословенског оквира сувишан. Почетком 90-их година, извеле су сецесију и довеле до распада Југославије. Потом су муслимански и хрватски националисти БиХ навели ову републику на исти пут, а српски елемент у њој – намеран да остане у југословенском државном оквиру – и саме себе увели у пакао грађанског рата. Разбијање дотадашње државне структуре проузроковало је да и Македонија изађе из југословенске федерације. Све те сепаратистичке силе, са отвореним и прикривеним узајамним супротностима, препустиле су Србији и Црној Гори да о њеном остатку – ако желе – брину бригу.

²⁵ Б. Петрановић и М. Зечевић, *Југословенски федерализам*, II, 499.

²⁶ *Истио*, 679–682.

3. О југословенским политичким програмима у ослободилачком рату

Сецесија у Југославији премијерно је изведена у априлу 1941. Словеначки клерикални прваци су, уочи фашистичког напада на ту државу (5. априла), понудили Немачкој стварање „независне Словеније“ или заједнице Словеније и Хрватске. На дан фашистичког налета на Југославију (6. априла) у Љубљани је образован Народни свет који је већ 10. априла наложио јединицама Југословенске војске да напусте Словенију.²⁷ Тај сецесионизам није одговарао стратешким замислима освајача па зато и није уродио замишљеним плодом. Остао је у покушају; није достигао резултате истовремене усташке сецесионистичке операције, али је самим собом много говорио. Хрватски сецесионисти прогласили су 10. априла тзв. НДХ. Њу је повео насилнички усташки покрет, страшно помогнут десницом ХСС-а и утицајном Римокатоличком црквом. Ти чиниоци убризгавали су у хрватски народ уверење да је напослетку материјализовао давно прижељкиване „идеале хрватства“. Немали део хрватске јавности био је сродан са тим и таквим говором. Такво његово „наштимавање“ није изведено напречац. Припремано је пређашњим двадесетогодишњим трудом репрезентативне ХСС и Римокатоличке цркве, која је „спиритуално“ неговала омразу према југословенству и брижљиво згушњавала хрватски шовинизам. У таквом климату, усташка држава је без одлагања извршила велики злочин. Подвргла је геноциду Србе, Јевреје и Цигане, а Хрвате са грађанско-демократским и комунистичким стремљењима такође ставила под сечиво свога ножа. Вођство Исламске верске заједнице придружило се тој политици. Већ 11. маја 1941. обзнанило је да су успоставом тзв. НДХ и муслимани стекли своју државу. Тзв. НДХ објумила је и босанско-херцеговачки простор.²⁸ Фашистичка и профашистичка језгра у осталим југословенским земљама развијала су сопствене етнонеоизме и отежавала отрежњавања на линији југословенске сарадње и удружене одбране.²⁹ Такав самртнички ковитлац служио је убијању наде у могућност покретања ослободилачке борбе.

Програми ослободилачке борбе ипак су били утемељивани и супротстављени инерцијама капитулантства. На њима су радили: КПЈ као вођ НОП-а, Равногорски покрет и самостално или са њим у вези Југословенска избегличка влада. Заједничка им је била битка за Југославију. Показало се уједно – да сви они увиђају да та држава мора бити преуређена. Разилазили су се око питања: колико и како? Национално питање држали су у средишту пажње. Али, различито су улазили у његову бит и за његово савладавање припремали и примењивали дијаметрално ра-

²⁷ Б. Петрановић и М. Зечевић, *Југословенски федерализам*, I, 633.

²⁸ *Истио*, 649–653.

²⁹ *Истио*, 654–655.

зличите политичке медикаменте. КПЈ се, начелно гледано, придржавала убедљиве логике: да без националне равноправности Југославије не може бити. Њу је, међутим, до патолошких размера, оптерећивао тзв. велико-српски синдром, као и чињеница да се у појединим националним целинама југословенства испољавало неједнако занимање за програм јединствене народноослободилачке борбе. Тзв. великосрпски синдром, КПЈ је носила као гигантску догму. Због тога је дошла у сукоб са крупним реалностима у сопственој борби. Ту борбу су великим делом понели и окончали српски људи из различитих побуда. Неки зато што су се од почетка идентификовали са циљевима антифашистичке борбе и револуције, а многи зато што их је усташки геноцид сатерао да у ослободилачким јединицама нађу заштитнички кров. По правилу, гипка партизанска политика привикавала је ту множину на срођавање са револуционарно-ослободилачким нормама. С друге стране, инертни или љуто антијугословенски и антиреволуционарни делови претежно Хрвата и муслимана, реметили су настојања КПЈ да постигне уравнотежени удео нација у ослободилачкој борби. Таква диспропорција уводила је КПЈ у својеврсно решавање квадратуре круга. Она се из тога ишчупавала издашном употребом политике симетрије. Истичала је да у свим националним целинама има позитивних и негативних сила те да су величине и односи тих сила неминовно променљиви, али да у крајњем резултату доводе до преваге прогресивног. При таквом баратању са дијалектиком односа, прекорачивала је праг чињеничног. Изједначавала је, рецимо, усташтво и четништво и то на врло рушив начин. Првенствено зато што се са четништвом односно Равногорским покретом хрвала у борби око превласти односно коначног освајања власти. КПЈ стекла је велико преимућство када је Италија капитулирала (1943). Тада су хрватске и муслиманске масе бројније кренуле у партизанске редове. За те масе била је наступила прилика да се на нов начин самоочувају, а бројни у њима са домобранским и усташким искуством рехабилитују. Велики успех КПЈ је постигла прво фактичком а затим револуционарноправно санкционисаном изградњом нове Југославије, већ у току рата. Ту се показала самосвојном и умногоме неподложном егоцентричним настојањима њених иностраних ментора. Увела је нову државност. У оквиру ње, омогућила је да и Словенија, Хрватска, Босна и Херцеговина, Македонија положе своје државне темеље али, како се доцније показало, и да их искористе за бекство из земље створитељице.

Равногорски покрет и Југословенска избегличка влада испољили су неспроводиве државоградитељске замисли. Равногорци су од почетка до краја рата истичали идеју: велика Србија у великој Југославији. Према њој су пројектовали територијална решења и организацију власти. Велику Србију су обавезали да српство територијално повеже и штити. Српству су дали ирационалне – с обзиром на ток и производе историје – необдрањиве размере. Сматрали су стратешки неопходним да створе непосредне територијалне додире Србије и Црне Горе и Србије и Словеније. Да би то постигли, предвидели су пресељавања и „измену житељства“

и етничка чишћења муслимана и Хрвата. Одлучили су да „Арнауте, муслимане и усташе“ препусте „Народном суду“. Истицали су да са партизанима не може бити сарадње, јер се боре против династије и за социјалну револуцију. Сами и са Југословенском избегличком владом огласили су намеру да створе тријалистичку СХС федерацију са монархијским обликом.³⁰ Такав концепт увелико је био у сукобу са стварношћу. Обећавао је продужење етничких експлозија које су потресале и кругове Југословенске избегличке владе. Носиоци појединих националних политика у њој били су одраз и подупирачи тих нескладних стања. Словеначки клерикалци, премда су били уверени да федерална Словенија неће бити спорна, нашли су за потребно да ту владу обавесте да словеначка омладина мења параметре, те за своју земљу тражи положај засебне јединице у оквиру прижељкиване европске федерације.³¹ Хрватско представништво у тој влади бринуло је бригу да Бановина Хрватска, настала 1939, са својим почетним државним атрибутима после рата буде територијално-политички и државноправно ојачана. Српски делови те владе, уз сва унутрашња спорења, остали су опчињени југословенском формулом. Али, уважили су налоге искуства: да о потпуном етничком јединству СХС више не може бити речи те да о српској, хрватској и словеначкој националној посебности ваља водити рачуна. Закључивали су, ипак, да отуда још не следује да Југославију треба растурити – у интересу једне српске, једне хрватске и једне словеначке државе.³²

Национална политика КПЈ имала је веће домете и импресивнију југословенску боју. Равногорски покрет се готово потпуно кретао у српским водама. Имао је безначајан број несрпских припадника. Али, не треба имати илузије ни у погледу моћи КПЈ у области националној. И она је храмала. Грчевито се борила да поједине крупне ратне преокрете искористи за постизање релативно равномерног учешћа свих југословенских народа у антифашистичкој, ослободилачкој борби. У том циљу, нарочито на хрватском и словеначком тлу, чинила је значајне попусте. После капитулације Италије, усисавала је у ноповске редове све оне хрватске елементе који су, премда са траљавим доказима, исказивали спремност да се брзо преобрате. То је устумарало српске устаничке масе у Хрватској и произвело њихове сумње у пројектовану будућност. Почев од 1943, у њих је кренула „ревизија свести“. До врха КПЈ доспеле су вести да се у Лици, још више на Кордуну а највише у Банији и те како осећају „сепаратистичке тенденције код српског елемента“.³³ Тај елемент је, не без основа, процењивао да расту изгledi за улегнуће прикривеног усташтва у порозно ноповско ткиво и поступно а срачунато изблеђивање усташког геноцида. Клицу тих увиђања нису били преиначили ни исход ослободилачке

³⁰ *Исјо*, 675–678, 679–680, 817–822.

³¹ *Исјо*, 773.

³² *Исјо*, 774–782.

³³ *Исјо*, 787.

борбе ни нова Југославија. Народноослободилачкој Словенији било је допуштено да своје оружане снаге употребљава само у свом подручју, а она је „заузврат“ примала силну припомоћ превасходно српских и црногорских партизана без које не би сачувала целокупност и идентитет.³⁴ Уз такве, многоказиве показатеље, текла је ослободилачка борба. А они су и после ње – само у преображеном виду – ровали у вишенационалном телу Југославије и утицали на његова нова обољевања.

4. О југословенском државном уједињењу (1918) и његовом контрареакцију – сецесијама 1991/92.

Југословенско државно уједињење (1918) проистекло је из програма, борби и сусрета интереса његових актера. И пре и после њега, на том плану, постојале су бројне илузије пропраћене многим погрешним радњама, као и значајне дозе узајамних сумњи, вољних и невољних његових утемелјивача. Врхунску илузију чинила је формула југословенског националног унитаризма. Њу су употребљавали многи судеоници градње прве Југославије. И они који су у њу истински веровали – а њих је било мало – и они који су увиђали њен практични али привремени смисао а чинили политичку већину. Нешто од њеног варљивог сјаја испољило се током Првог светског рата (1914–1918).

Подуже, главни политички чиниоци борбе за југословенско ослобођење и уједињење, влада Србије и Југословенски одбор, држали су се честе прагматске наклоности политике да по могућству прореди сусрет са најдубљим и, почесто, обесхрабрујућим противречностима. Јавно су неговали уверење да између њиховог националунитаристичког програма и стварности понестају битне разлике. А оне су постојале и нису понестале ни у њиховом мишљењу ни у мишљењима њиховог далеко ширег окружења. Неколике чињенице неће бити сувишне. На прагу и током рата, моћни клерикалци Хрватске и Словеније нису допуштали недоумице у погледу свога става према верском питању, националном питању и уједињењу. Држали су се прохабзбуршког курса и аустројугословенства. Појачавали су своје налете на радикално југословенство. Нису били спремни за излазак из Аустроугарске и уједињење њихових земаља са Србијом и Црном Гором. Доказивали су да би рушењем Аустроугарске фатално био угрожен римокатолички део југословенских народа. Према њиховој тврдњи, равноправност између Срба и Хрвата је „апсолутно непроедљива“. Наоружаност дела Срба и Црногораца сопственим државним телима, оцењивали су као потенцијално опасан улог у политику уједињења.³⁵

³⁴ Истио (према нап. 10), 808–809.

³⁵ М. Мирковић, *Верско питање у борби за стварање југословенске државе*. Зборник: *Политички живот Југославије 1914–1945*, Београд, 1973, 207–208.

Током 1917, оглашене су две дијаметрално супротне верзије југословенског уједињења: Мајска декларација (30. мај 1917) и Крфска декларација (20. јули 1917). Прву је донела група југословенских политичара, чланова Бечког парламента. Њени прави родитељи били су словеначки клерикалци. Њом је изражена тежња Југословена из Аустроугарске да се уједине „под жезлом Хабзбуршко-лотариншке династије“. Она и њени пропратни ефекти различито се тумаче и ублажавају. Нема, међутим, озбиљних доказа да та изјава није била у опреци са стратешким циљевима владе Србије и Југословенског одбора. Она је била пуцањ у те циљеве и служила је реформистички настројеном аустројугословенству.³⁶ Крфска декларација била је дело владе Србије и Југословенског одбора. Прихватио ју је, 27. августа 1917, и Црногорски одбор. Она је водила стварању интегралне Југославије, које није могло бити без рушења Аустроугарске. Тешко је донета, уз велике распре српских и хрватских политичара из Југословенског одбора о унутрашњем уређењу будуће државе. Хрватски политичари су имали, али су ублажавали своје суштинске бојазни од српске превласти. Да су могли, издејствовали би федералну формулу. Уступке су правили због територијалних обећања сила Антанте Италији (1915). Према њима овој земљи одобрено је да после рата захвати значајне делове југословенског приморја. Али претходно, тј. одмах да се придружи Антантиним ратним напорима. То је силом прилика окрепило формулу компромисног СХС унитаризма и на њој засновану представу о изградњи јединствене и централизоване уставне, демократске и парламентарне југословенске краљевине. Крајем октобра 1918. наступио је нови моменат. Југословенске земље са подручја Аустроугарске иступиле су из оквира те државе. На пречац су образовали Државу СХС са Народним вијећем на њеном челу. Оно је, под председништвом словеначког клерикалца, наступило као партнер владе Србије. Сагласило се да се у новембру 1918. у Женеви одржи конференција представника владе Србије, србијанске опозиције, Југословенског одбора и репрезентаната тога вијећа. На тој конференцији одлучено је да Србија и Држава СХС уђу у заједницу са ослоном на дуалистичко устројство. Те одлуке накнадно је срушила влада Србије.³⁷

После свег одмеравања, влада Србије одлучила је да српско питање реши у југословенском државном оквиру. Оценила је да интегрално решење тог питања може понајбоље да се прими и однегује на великом југословенском простору, на свим његовим привредним и културним предностима. Рачунала је са великим политичким престижом Србије, њеним непроцењивим жртвама у борби за ослобођење свих Југословена, могућношћу да и надаље светли као Пијемонт и србијанским државноуправним искуством. Потценила је замке и многе непознанице југословенског унитаризма. Нарочито оне које су тињале у политичким процесима ју-

³⁶ *Исио*, 213.

³⁷ Вид.: Д. Јанковић, *Југословенско питање и Крфска декларација 1917. године*, Београд, 1967.

гословенства али су – догод није било заједничке државе – чедније и савладљивије изгледале. Поприлично је губила из вида да ће решење српског питања односно судбине српског народа у Југославији убудуће силно зависити од односа националних снага и трајности конструкције те државе. Уз предвиђено и превиђено, Србија је у темеље нове државе уложила свој неизмерно вредан капитал – тешко стечену и прегалачки браћену државност. Вођи Равногорског покрета су, почев од лета 1941, сматрали то почетном и основном грешком. Подвлачили су да је неударање граница Србије 1918. по много чему било кобно те да то треба исправити „данас или никад“.³⁸ Према њима, границе Велике Србије треба, најзад, да обухвате цело српско етничко подручје, са слободним излазима на море – за све српске области које су на његовом домаку.

Држава СХС се од момента стварања до уједињења (1. децембра 1918) налазила у флуидном стању. Њено Народно вијеће било је неспособно да у кратком року организује сопствене оружане снаге и пружи отпор италијанском империјализму који се, позивом на обећања Антанте из 1915, устремљивао ка источним обалама Јадрана. Стога се усиљено решило да спас нађе у југословенском државном уједињењу, односно Краљевству СХС. Разматрајући целину оновременог ујединитељског чина, равногорци су закључили да су Срби 1918. утопили у Југославију и Србију и Црну Гору и српство, а Хрвати, Словенци и муслимани дошли у положај да од те државе све узимају а да јој ништа не дају. Сматрали су да се у „васкрсу Југославије“ то нипошто не сме поновити.³⁹

Од уједињења, у Југославији су гајени и реформисани различити облици унитаризма и централизма. Последице тога биле су очигледно лоше. Установљење Бановине Хрватске (1939) било је први знак да се кренуло у правцу тријалистичке федерације. Рат је спречио да она и буде створена и да се спозна да ли би и како то новаторство деловало на међунационалне односе у југословенству.

У Југославији, током седамдесетак година њеног трајања, темељни национално-политички антагоњизми нису били стварно уклоњени. Целокупан њен развој потврђује да су они, у оголелом стању до краја ослободилачког рата (1945) а прикривени и делимично разводњавани до почетка седамдесетих година – били и остали. Ни капитализам ни социјализам – какав је пронађен и како је, са свим својим преиначењима, трајао – нису успели да их разграде и целину државну доведу у стање чврсте равнотеже. Репризно извођење сецесија 1991/92. то је без остатка потврдило. Само, за разлику од 1941, са далеко сложенијим и суровијим садржајима и облицима. И са последицама које у највишем степену намећу питање: шта даље и како о југословенству да се мисли?

³⁸ Према пројекту Ст. Мољевића, вид. Б. Петрановић и М. Зечевић, *Југословенски федерализам*, I, 676.

³⁹ *Исто*, 677.

MIRKO MIRKOVIĆ

WORLD WAR TWO AND REFORM IN YUGOSLAVIA

Summary

Yugoslavia contributed greatly to the victory of the Antifascist coalition in the Second World War. The liberation movement led by the Yugoslav Communist Party, and the Ravna Gora movement organized resistance (1941) to the fascist invaders and the destruction of Yugoslav integrity. However, the projects for Yugoslavia's post-war constitution conceived by the two movements were essentially different. Their resistance to the fascist occupation (forces) became subsequently burdened with the civil war. The course of this process was greatly influenced by the leading powers of the Antifascist coalition, particularly by the British policy of compromise during the 1943–1945 period. Such a policy was inventively taken advantage of by the liberation movement for creating the second – revolutionary, reconstructed – Yugoslavia.

Until 1950, the post-war Yugoslavia was in the phase of state socialism. Economic, legal and political characteristics of that system are presented here. After 1950, this system was replaced by socialist self-management. The discrepancies between the theory and the practise are also discussed. Emphasis has been put on the role of Yugoslav federalism in regulating the relationships among the nations. The causal factors responsible for the strengthening of national-separatistic movements and the collapse of Yugoslavia are stated. Historical roots of the centrifugal forces that have been active since the constitution of Yugoslavia (1918) up to date are identified.

